

Vid Simoniti

Faust ali optimizem

[objavljeno v gledališkem listu predstave *Faust* režiserja Tomaža Pandurja, produkcija SNG Drama, september 2015]

Goethejev *Faust* nosi podnaslov »tragedija«. A od klasičnih tragedij, kakršne je pisal Goethejev prijatelj Schiller, se *Faust* razlikuje kot dan od noči. Napihneni učenjak Faust je le malo podoben Schillerjevim tragičnim junakom, kakršna sta Karl Moor ali Don Karlos. Namesto v klasičnih petih dejanjih je *Faust* napisan kot neuprizorljiva mešanica alegorij, šegavih pesmi, fantastičnih vložkov in politične satire. Povrhu se oba dela *Fausta* ne končata s pogubo, temveč z zveličanjem: prvič Marjetke, drugič Fausta samega. Po vseh zlodejevih prizadevanjih za Faustovo dušo mu jo v nebo odnese skupinica porednih, namigujočih angelov. Ali je *Faust* torej sploh tragedija ali pa, kot se včasih zdi, božanska burka?

Faustova tragičnost je kompleksna in izvira iz kompleksnosti nastajanja Goethejevega dela. Zgodbe se je Goethe lotil kot mladi pripadnik viharništva (gibanja *Sturm und Drang*), ravno po izdaji romana *Trpljenje mladega Wertherja* (1774). Izvorna moralna poanta ljudske legende o alkimistu, ki svojo nesmrtno dušo proda za zemeljski užitek, je seveda krščanska. A mladi Goethe ji doda zgodbo o Faustovem pogubljenju naivne Marjetke, ki pa je po svoji tragiki izrazito romantična. Faust tu deluje kot samouničujoči protijunak brez moralnega kompasa, notranje razpet med sebično strastjo in čisto ljubeznijo. Vplivni komentatorji, denimo Arthur Schopenhauer, so ravno v tej zgodbi videli tragedijo sodobnega človeka¹ in kasnejši operni priredbi Gounoda in Berliozu prav tako poudarila takšno romantično razumevanje Fausta kot razklanega, notranje prekletega junaka. A Goethe je to zgodbo spreminjal skoraj šestdeset let in ko je posmrtno izšel drugi del *Fausta* (1832), ta meče na celotno delo precej drugačno luč.

Goethejeva osrednja nadgradnja, ki se ne strinja z romantično interpretacijo, je njegovo baročno nizanje krščanskih in klasičnih podob. V Faustovem svetu soobstajajo nadangeli, čarovnice, duhovi, lepa Helena, srednjeveški Homunkulus in vsakršni obskurni svetniki in demoni, nakopičeni iz Biblije, apokrifov, Danteja, Milтона in rimsko-grških mitov. Najbolj privlačen član tega mešanega zbora je gotovo Mefisto sam, aparatčik v nekakšnem peklenskem družinskem podjetju (»slavno kačo iz raja« imenuje za »svojo teto«). Danes nam je tak Mefisto simpatičen; njegove potomce vidimo v zabavnih delih za otroke, kakršna sta *Čarobni napoj* Michaela Endeja ali *Mali parkelj* Malič Svetlane Makarovič. V kontekstu 18. in 19. stoletja pa bi postavitev hudiča in zveličanj na oder delovala izredno starokopitno in bizarno—kot pričajo zapisi o *Faustu* Madame de Staël²—če ne bi Goethe iz krščanstva skoval nove mitologije. Podobno kot so se umetniki italijanske renesanse posluževali rimsko-grških likov za simbolno ponazoritev *krščanskih* sporočil, Goethe uporablja krščanske motive za povsem nove, posvetne pomene. To simboliko moramo razvozlati, če se hočemo dokopati do *Faustovega* pravega pomena.

¹ Arthur Schopenhauer, *Svet kot volja in predstava*, 1819. Prevedel Alfred Leskovec. Ljubljana: Slovenska matica, 2008, 1. del, poglavje 51.

² Madame de Staël, *O Nemčiji*, 1813. Prevedla Jelka Kernev Štrajn. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2003.

Vzemimo na primer samo srž drame, Faustov pakt s hudičem. Za razliko od alkimista v ljudski zgodbi Faust duše hudiču ne *proda*, ampak s hudičem zanjo *stavi*:

Če bom trenutek kdaj poprosil:

Kako si vendar lep! Postoj!

rad zanaprej bom spone nosil,

takrat boš zmagal nad menoj!³

Prvič, Faust stavi, ker je prepričan, da se to ne bo nikoli zgodilo, da trenutka nikoli ne bo poprosil, naj obstane. Stari Faust je življenje že preživel in verjame, da popolno zadovoljstvo ne obstaja. In drugič, prekaljeni znanstvenik, ki hlasta po vedno novem znanju, verjame, da človek, ki leže k »lenemu počitku«⁴, ni več vreden življenja. Faustov ideal torej ni zemeljska sreča, niti ni Faust mladostno-romantično razklan. Njegova želja je neustavljivost, večno zavojevanje novega.

Faustova protiutež je Mefisto ali, kot je večkrat poimenovan, »duh, ki zanika«. Ko se v obeh delih drame Faust podi za vedno novimi ideali—ljubeznijo, lepoto, znanjem, politično utopijo—Mefisto iz njega brije norce in mu nastavlja ogledalo. Šaljivi cinik Mefisto je, seveda, zelo zabaven: še posebej, ker ima pogosto prav. A Mefisto ostaja kljub svoji zapeljivosti negativen, ciničen lik, ki pokaže svoj pravi obraz ob Faustovi smrti:

Tu je končano. In? Kaj smo spoznali?

Kot bi nikoli ne bilo, naj se kobali

in suče v krogu, kot da je. Jaz vztrajam

v Večnem Niču in se mu predajam.⁵

Mefistovo posmehovanje Faustovemu stremljenju ne ponudi v Goethejevem delu nobene pozitivne alternative.

Tako za Goetheja Faust predstavlja premočrtno sledenje ciljem; Mefisto nihilistično hahljanje. Če izpostavimo to nasprotje nekoliko precizneje, vidimo, kako se Goethe v *Faustu* odmakne tako od krščanske kot tudi od romantične tragedije. Faust ne pooseblja romantičnega junaka, temveč razsvetljensko hlastanje za ideali. To v drugem delu dobi tudi politično plat; najprej, ko Faust služi na cesarskem dvoru in na koncu, ko gospodari nad lastnim ozemljem. Navsezadnje Faust—zdaj drugič ostarel, slep, brezobziren, a še vedno idealističen diktator—izgubi stavo z Mefistom, ko si zblojeno predstavlja utopijo, ki jo hoče zgraditi:

Tak vrvež bi rad gledal, stal

s svobodnim ljudstvom sred svobodnih tal.

Da, ta trenutek bi poprosil:

Kako si vendar lep! Postoj!

Pečat, da sem bil živ, ta svet naj nosi,

naj ne utone v večnosti z menoj.

V predslutnji teh neskončno srečnih dni

doživljam zdaj vrhunec vseh slasti.⁶

Višek ironije je v tem, da Faust, ki je celo igro Mefistu kljuboval, zgubi stavo v trenutku svoje največje zaslepljenosti. V svoji blodnji sliši delavce, ki gradijo njegovo družbo prihodnosti; v resnici sliši duhove, ki mu kopljejo grob. Njegovo ozemlje bo ostalo neprijazno močvirje. Kot priča

³ Johann Wolfgang Goethe, *Faust*, 1808/1832. Prvi del prevedel in opombe napisal Božo Vodušek, drugi del prevedla in opombe napisala Erika Vouk. Maribor: Obzorja, 1999, str. 111.

⁴ Ibid., str. 110.

⁵ Ibid., str. 516.

⁶ Ibid., str. 515.

francoske revolucije, Napoleonovih vojn in konservativne reakcije, Goethe iz *Fausta* ne naredi tragike romantičnega posameznika, temveč ustvari svoj politični testament, veliko delo evropske vere v napredek in hkrati tragedijo o paradoksih te evropske naravnosti. Ob toliko sesutih idealih postane glavno idejno vprašanje *Fausta*, ali je razsvetljensko zaupanje v človeško stremljenje še upravičeno, tako na osebni kot na politični ravni.

Ob tem je morda presenetljivo, da se Goethe zaveda Faustove zaslepljenosti in jo celo poudari, pa še vseeno ostaja optimist. Že omenjeni poredni angeli Faustovo dušo Mefistu ukradejo in jo ponesejo v nebo. Tu Marjetkina duša, kot Dantejeva Beatrice, Fausta pospremi proti Nebeški Materi. »Das Ewig-Weibliche zieht uns hinan«, »Večno-Žensko nas vleče naprej«, ⁷ so zadnje besede igre, ki jih zapoje zbor. Ta preobrat se zdi nenaden (angelski nastop je dobesedno *deus ex machina*), a je v sklopu *Faustove* celotne mitologije smiseln. Zveličanje je razumeti kot alegorijo Goethejeve vztrajne vere v človeškega duha. »Das Ewig-Weibliche« je ideal v najbolj splošnem smislu, Faust pa simbol za človekovo stremljenje: stremljenje, ki je nespametno, zaslepljeno in celo okrutno, a brez katerega ne moremo nikamor. Tako celotna romanca med Marjetko in Faustom iz prvega dela dobi drugi pomen: tu sploh ni šlo za zgodbo o tragični ljubezni, ampak za prisposodbo o napakah, ki jih zagreši človeško stremljenje k idealom. A kljub vsem napakam nas ideal vodi *naprej*.

Goethejev optimističen zaključek je v svoji sublimni 8. simfoniji (1910) uglasbil Gustav Mahler. A gotovo nam je lahko ta optimizem tudi tuj. V brezobzirnem sledenju idealom je opaziti odločnost Napoleona, ki ga je Goethe občudoval. Morda je videti v starem Faustu tudi nekaj Goetheja samega: pragmatičnega, včasih zatiralskega birokrata v weimarski kneževini, ki si je prislužil zbadljivi nadimek »Fürstenknecht«, sluga princev. Po totalnih vojnah in terorju 20. stoletja je mnogo bolj kot optimizem aktualna temna stran *Fausta*. Tako sta prišla spet v ospredje pogodba s hudičem kot metafora za človekovo uničujočo voljo do moči (roman Thomasa Manna *Doktor Faustus* /1947/) ali pa lik Mefista kot študija človeškega cinizma (roman Klause Manna *Mefisto: Roman neke kariere* /1936/). Tudi danes si je težko predstavljati uprizoritev ali priredbo *Fausta*, ki bi brez ironije postavila na oder Faustov vnebohod.

A Goethe ni tendenčen pisatelj. Čeprav je zaključek *Fausta* optimističen, je celota večplastna, in *Faust* bo ostal aktualen, dokler bo boj med optimizmom in cinizmom, ki je zaznamoval prelom iz 18. v 19. stoletje, še naprej ostajal naša dediščina. In zdi se, da je res tako. V obdobju hladne vojne sta se po eni strani dajala dva premočrtna, optimistična sistema; po drugi strani je takrat v kulturi vzniknil cinični postmodernizem, ki »vse zanika« in ne ponuja alternativ. Danes se zahodni optimizem gotovo spet močno trese—ob globalni neenakosti, ekološki pretnji in obnovi civilizacijskih spopadov—a smo hkrati tudi priča novim idealom, tako zaslepljenim kot dobrohotnim, ki izhajajo iz teh težav. Izbira, ali se pridružiti temu ali onemu »pohodu«, ali pa se križem rok hahljati ob robu odra zgodovine, je še naprej izbira med Faustom in Mefistom. Goethejevo veliko delo se konča z optimizmom, a v sebi skriva tragedijo našega, faustovskega duha: to je duh, ki lahko deluje le, ko sledi idealom, a se hkrati zaveda, da za seboj pušča tako dobro kot uničenje.

--

Vid Simoniti je magistriral iz filozofije in doktoriral iz teorije in zgodovine umetnosti na Univerzi v Oxfordu. Od 2015 dalje je zaposlen kot znanstveni sodelavec na oddelku za zgodovino umetnosti na Univerzi v Cambridgeu. V svojem delu se osredotoča na filozofsko estetiko, posebej nemške in anglo-ameriške šole, in na zgodovino umetnosti 20. stoletja.

⁷ Moj dobeseden prevod. Johann Wolfgang Goethe, *Faust: Der Tragödie Zweiter Teil*, 1832. Stuttgart: Reclam, 1986, vrstica 12,110.